

AMIR TEMUR HAYOTIGA CHIZGILAR

Erkinov Asilbek.

Agrotexnologiyalar Texnikumi talabasi

Ilmiy rahbar: Elmuratova Sh.A.

Annotatsiya

Ushbu maqola Markaziy Osiyo tarixidagi buyuk sarkarda va davlat arbobi Amir Temur (Sohibqiron) hayoti, harbiy yurishlari, davlat boshqaruvi va madaniy merosiga bag'ishlangan. Maqolada uning tug'ilishi, oilasi, kengayish siyosati, madaniy yutuqlari va o'limidan keyingi ta'siri ko'rib chiqiladi. Amir Temur o'rta asrlarda mo'g'ullar zulmi ostidagi yurtni birlashtirgan, Samarqandni madaniy markazga aylantirgan va Temuriylar sulolasini asos solgan shaxs sifatida ta'riflanadi. Maqola tarixiy faktlarga asoslanib, uning harbiy va madaniy hissasini yoritadi.

Kalit so'zlar

Amir Temur, Sohibqiron, Markaziy Osiyo, harbiy yurishlar, Temuriylar sulolasi, Samarqand, madaniy renessans, oila a'zolari, davlat boshqaruvi, tarixiy meros.

Amir Temur (1336–1405), shuningdek, Sohibqiron yoki Temur Lang nomi bilan tanilgan, XIV asrning ikkinchi yarmida Markaziy Osiyoda paydo bo'lgan buyuk harbiy rahbar va davlat arbobi sifatida tarix sahifalarida o'chmas iz qoldirdi. U 1336-yil 9-aprelda hozirgi O'zbekistonning Shahrisabz shahri yaqinidagi Hoja Ilg'or qishlog'ida tug'ilgan. Barlos urug'iga mansub bo'lgan Temur otasi Amir Tarag'ayning turkiy-mo'g'ul oilasida voyaga yetdi. Uning hayoti urushlar, siyosiy

kurashlar va imperiya qurish bilan to'la bo'lib, uni oddiy sarkardadan ko'ra ko'proq – madaniy va ilmiy uyg'onishning homiysiga aylantirdi. Temurning harbiy salohiyati va strategik fikrlashi uni “Yengilmas Turon Xoqoni” deb atashga asos beradi (Qosimov, 2005: 45).

Tarixchilar Temurni ko'pincha mo'g'ullar imperiyasining vorisi sifatida ko'radi, chunki u Chig'atoy ulusining parchalangan hududlarini birlashtirib, keng imperiya qurgan. Uning hukmronligi davrida Markaziy Osiyo, Eron, Hindiston va hatto Usmonli imperiyasi hududlariga qadar cho'zilgan davlat vujudga keldi. Biroq, uning yurishlari ko'pincha shafqatsizlik va talan-toroj bilan bog'langanligi uchun tanqidga uchradi. Shunga qaramay, Temur nafaqat harbiy rahbar, balki madaniyat va ilm-fanning rivojiga katta hissa qo'shgan shaxs edi. Samarqandni jahon madaniyat markaziga aylantirgan “Temuriylar Renessansi” uning merosining eng yorqin qismidir (Ahmedov, 1995: 112–115).

Temurning shaxsiyati murakkab: u bir tomondan, zulmkor va shafqatsiz sarkarda sifatida tasvirlanadi, ikkinchi tomondan esa, adolatli hukmdor va homiy sifatida. Uning o'z so'zlarida: “Men o'tgan umrimning 40 yilini Xudo uchun jihod qilishga sarfladim. Faoliyatim davomida qancha qal'alar va o'lkalar fath qilib, yer yuzini jirkanchlik va iflosliklardan tozalash bilan shug'ullandim” (Sharafuddin Ali Yazdiy, 1992: 78). Bu so'zlar uning o'zini-o'zi baholashini aks ettiradi. Bugungi kunda O'zbekistonda Temur milliy qahramon sifatida ulug'lanadi va uning merosi mamlakatning madaniy identifikatsiyasida muhim o'rin tutadi (Karimov, 2000: 23).

Amir Temur Barlos qabilasiga mansub bo'lgan va otasi Amir Tarag'ay orqali mo'g'ul aristokratiyasiga bog'langan. U yoshligida otasi bilan birga siyosiy va

harbiy masalalarda faol ishtirok etgan. Biroq, Temurning hayoti oson kechmagan: yoshligida o'ng oyog'idan va chap qo'lidan jarohat olib, umrbod oqsoq bo'lib qolgan. Bu jarohat tufayli unga "Temur Lang" (Temur Oqsoq) laqabi berilgan, keyinchalik Evropada "Tamerlane" shaklida tarqalgan (Qosimov, 2005: 56–58).

XIII–XIV asrlarda Markaziy Osiyo mo'g'ullar zulmi ostida qiynalayotgan edi. Chig'atoy ulusi parchalangan, mahalliy amirlar va qabilalar o'rtasida doimiy urushlar davom etardi. Temur bu muhitda voyaga yetdi va o'zining aql-idroki, jasorati bilan ajralib chiqdi. U yoshligidan harbiy taktika va siyosatni o'rgangan, otasi vafotidan keyin qabilaning rahbari sifatida faoliyat ko'rsatgan. 1360-yillarda Temur Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlarida kichik janglarda qatnashib, tajriba orttirdi (Ahmedov, 1995: 67).

Temurning shaxsiyati mo'g'ul va turkiy an'analarining aralashmasidan shakllangan. U islom diniga sodiq bo'lgan, lekin mo'g'ul urf-odatlarini ham saqlagan. Uning yoshligidagi voqealar, masalan, Qashqadaryo yaqinidagi janglarda olgan jarohatlari, uni yanada qat'iyatli qilgan. Tarixchilarning fikricha, bu jarohatlar uning psixologiyasiga ta'sir qilib, uni revansh tuyg'usi bilan to'ldirgan bo'lishi mumkin (Sharafuddin Ali Yazdiy, 1992: 89–91). Temur o'zining uzoqni ko'ra bilganligi bilan ajralib turardi va bu sifat keyinchalik uning imperiya qurishida asosiy rol o'ynadi.

Temurning hukmronligi 1370-yilda Balx shahrida boshlandi, u yerda mahalliy amirlar tomonidan Chig'atoy ulusining hukmdori deb tan olindi. U Samarqandni poytaxt qilib belgilab, parchalangan hududlarni birlashtirishga kirishdi. Uning asosiy maqsadi markazlashtirilgan davlat tuzish va mo'g'ullar imperiyasining qudratini tiklash edi (Qosimov, 2005: 102).

1370–1390-yillarda Temur Eron, Iroq va Volga atrofi hududlarini egalladi. 1398-yilda Hindistonga yurish qilib, Dehli sultonatini magʻlub etdi va katta oʻlja bilan qaytdi. Bu yurishda u millionlab odamlarning hayotiga zomin boʻlgan, shaharlar vayron qilingan (Ahmedov, 1995: 134–136). 1400-yillarda Temur Oltin Oʻrda bilan jang qilib, Toʻxtamishxonni magʻlub etdi va Rossiya janubi-sharqini egalladi.

Eng mashhur janglaridan biri 1402-yilda Anatoliyadagi Ankara jangi boʻlib, unda Usmonli sultoni Boyazid I ni magʻlub etdi. Bu gʻalaba Temurni Sharqning eng qudratli hukmdoriga aylantirdi. Uning armiyasi 200 ming askardan iborat boʻlgan va u zamonaviy harbiy taktikalar, masalan, tez harakat va razvedka ishlatgan (Sharafuddin Ali Yazdiy, 1992: 145). Biroq, yurishlar koʻpincha shafqatsizlik bilan kechgan: shaharlar yondirilgan, aholisi qirilgan. Tarixchilar bu holatni “temuriy barbarizm” deb ataydi, lekin Temur oʻzini “islomni himoya qiluvchi” deb hisoblardi (Qosimov, 2005: 156). Imperiyasi choʻzilgan hududlar: Markaziy Osiyo, Eron, Afgʻoniston, Hindiston shimoli, Kavkaz va Oʻrta Sharq. Bu imperiya uning oʻlimidan keyin parchalanib ketdi, lekin keyingi davlatlarga zamin yaratdi.

Amir Temur nafaqat harbiy rahbar, balki madaniyat homiysi edi. U Samarqandni goʻzal meʼmoriy markazga aylantirdi: Bibi Xonim masjidi, Gur-Amir maqbarasi va Registon maydoni uning buyurtmasi bilan qurilgan (Ahmedov, 1995: 189–192). Uning hukmronligi davrida “Temuriylar Renessansi” boshlandi – ilm-fan, sanʼat va adabiyot rivojlangan davr.

Temur olimlarni, rassomlarni va meʼmorlarni Samarqandga jalb qildi. U Eron va Hindistondan ustalarni olib kelib, shaharni bezatdi. Uning nabirasi

Ulug'bek astronomiya observatoriyasini qurdi va yulduzlar katalogini yaratdi (Karimov, 2000: 45). Temur o'zi ham she'rlar yozgan va adabiyotga qiziqqan.

Bu renessans Markaziy Osiyoni Evropa va Osiyo madaniyati o'rtasidagi ko'priq qildi. Temur tibbiyot, matematika va falsafaga ham e'tibor bergan. Uning merosi bugungi O'zbekiston me'morchiligida saqlanib qolgan va UNESCO ro'yxatiga kiritilgan (Qosimov, 2005: 210).

Amir Temurning oilasi katta bo'lgan va vorislari orqali imperiya davom etgan. To'ng'ich o'g'li Jahongir Mirzo (1356–1376) 20 yoshida vafot etgan, undan Muhammad Sulton va Pir Muhammad qolgan. Ikkinchi o'g'li Umarshayx Mirzo (1356–1394) olti o'g'il qoldirgan: Pir Muhammad, Rustam va boshqalar.

Uchinchi o'g'li Mironshoh Mirzo (1366–1408) olti o'g'il qoldirgan, shu jumladan Xalil Sulton. To'rtinchi o'g'li Shoxruh Mirzo (1377–1447) eng uzoq umr ko'rgan va yetti o'g'il qoldirgan, shu jumladan Ulug'bek Mirzo, kimki astronomiya va matematikada mashhur bo'lgan (Sharafuddin Ali Yazdiy, 1992: 167). Qizlari: Oqa Begi Xonim (1359–1382) va Sulton Baxt Begim (1362–1430). Temur 1405-yil 18-fevralda Otror (hozirgi Qozog'iston) yaqinida Xitoyga yurish paytida vafot etdi. Uning o'limidan keyin imperiya parchalanib, Temuriylar sulolasi vorislari o'rtasida taqsimlandi (Ahmedov, 1995: 220).

Xulosa

Amir Temur Markaziy Osiyo tarixida muhim o'rin egallagan shaxs bo'lib, uning harbiy yutuqlari va madaniy hissasi bugungi kunda milliy g'urur manbai. U parchalangan mamlakatlarni birlashtirib, keyingi davlatlarga zamin yaratdi. Samarqand va boshqa shaharlardagi me'moriy yodgorliklar uning merosini saqlab qoldi. Temur shafqatsizligi uchun tanqid qilinsa-da, uning davlat tuzish va

madaniyat rivojiga qo'shgan hissasi inkor etib bo'lmaydi. Bugungi O'zbekistonda Temur ramziy shaxs sifatida ulug'lanadi va uning hayoti yosh avlodga ilhom beradi (Karimov, 2000: 67).

Foydalanilgan adabiyotlar (o'zbek manbalari asosida):

1. Ahmedov, B. (1995). *Amir Temur: Tarixiy shaxsiyat*. Toshkent: O'zbekiston.
2. Qosimov, A. (2005). *Temuriylar davri madaniyati*. Samarqand: Sharq.
3. Sharafuddin Ali Yazdiy. (1992). *Zafarnoma* (o'zbek tiliga tarjima). Toshkent: Fan.
4. Karimov, I. (2000). *O'zbekistonning buyuk o'tmishi*. Toshkent: Sharq.